

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος υπήρξε ο κατ' εξοχήν ωραιολόγος της εποχής του. «Πεζογράφος λυρικός, έφερε στη λογοτεχνία μας το διακοσμητικό ύφος που έλειπε και τοποθέτησε, όπως ο Ουάιλντ, την ομορφιά στην κορυφή της ζωής. Είναι ένας “εστέτ” και ένας ωραιοπαθής. Ο αισθητισμός του δεν είναι μια στείρα μίμηση, πηγάζει από την ίδια την ιδιοσυγκρασία του· γι' αυτό και η ζωή του ήταν σύμφωνη με το έργο του, είχε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον όπως πέρασε τόσο παράξενα και μυθιστορηματικά»¹.

Το λογοτεχνικό έργο του ξεκινάει με τα *Ορφικά τραγούδια και Φύλλα ημερολογίου* (1898), γραμμένα και τα δύο στα γερμανικά. Στο δεύτερο, που μεταφρασμένο από τον ίδιο στα ελληνικά έγινε γνωστό με τον τίτλο *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ* (1908), ο αφηγητής, που συμπίπτει απολύτως με το συγγραφέα, καταγράφει ημερολογιακά τις συναντήσεις και τις συζητήσεις του με την αυτοκράτειρα Ελισάβετ, από τα μέσα του 1891 ως το 1892. Πρόκειται για ένα προσωπικό, λυρικό και φορτισμένο συ-

1. Στέλιος Ξεφλούδας, «Βασική Βιβλιοθήκη», *Νιρβάνας, Χρηστομάνος, Ροδοκανάκης, Λαπαθιώτης*, εκδ. Αετός, 1952, σελ. 19.

ναισθηματικά ημερολόγιο, στις σελίδες του οποίου κυριαρχεί η ωραιολογία, η υπέρογκη ευαισθησία του Χρηστομάνου και ο εξιδανικευτικός, του ινδάλματός του, θαυμασμός («Δεν ηξεύρω γιατί το έργο του κ. Χρηστομάνου έχει για μένα μια συγγενική σχέση με το Ευαγγελικό κείμενο αριστούργημα του μεγαλόπνοου Oscar Wilde *De Profundis* –γράφει ο Σπήλιος Πασαγιάννης²–. Μολονότι διάφορες είναι οι αφορμές και οι μορφές τους, βρίσκω πως το αληθινό στοιχείο της θλίψης και της καλοσύνης τα διακρίνει. Στο βιβλίο της Ρήγισσας η θλίψη μιλεί με τα στοιχεία, με την άγνωστη αγωνία που μας περιζώνει, και είναι ένα γιγάντιο μοιλοροδί μιας ανήσυχης ψυχής, που περισσότερο κλαίει για τα άγνωστα, τ' αγέννητα καλά. Στο βιβλίο τού μάρτυρα η θλίψη κορυφώνεται σε βιβλική κουβέντα, και θυμίζει λόγο σταυρωμένου και νόημα υπερανθρώπου»).

Αλλ' αν *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας* κίνησε το αναγνωστικό ενδιαφέρον της εποχής όχι μόνο για καθαρά λογοτεχνικούς, αλλά και για εξωλογοτεχνικούς λόγους, τόσο εξαιτίας του θέματος όσο και εξαιτίας του τραγικού τέλους της Ελισάβετ, *Η Κερένια Κούκλα* (1908) αποτέλεσε, κατά γενική ομολογία, έναν –κατ' άλλους περισσότερο, κατ' άλλους λιγότερο– σημαντικό σταθμό στην ελληνική πεζογραφία των αρχών του 20ού αιώνα, αναδεικνύοντας τις μεγάλες δυνατότητες, τις εμμονές, ίσως και τις αδυναμίες του πεζογράφου. Ο οποίος φιλοδόξησε, σ' αυτό το «αθηναϊκό» –όπως το χαρακτήρισε– μυθιστόρημά του, να δώσει μια ρεαλιστική εικόνα της αθηναϊκής ζωής.

2. Περ. *Ο Νουμάς*, τευχ. 283, 17 του Φλεβάρη 1908, σελ. 60.

Η Κερένια Κούκλα είναι, πράγματι, ένα «αθηναϊκό μυθιστόρημα», επειδή η δραματική και τραγική πλοκή του εξελίσσεται σε μία πρωτόγνωρα δοσμένη, αφηγηματικά, Αθήνα, με τα σπίτια, τις γειτονιές, τα στέκια, τους ερημικούς και τους κεντρικούς πολυσύχναστους δρόμους της. Είναι μία από τις πρώτες φορές που η δράση δεν ξετυλίγεται στην επαρχία, αλλά στην πόλη, στη «σκιάν της Ακροπόλεως και παρά το βράχον του Φιλοπάππου». Εκεί κατοικεί ο ήρωας της ιστορίας, ο Νίκος, με τη βαριά άρρωστη γυναίκα του τη Βεργινία και τη Λιόλια, ένα όμορφο νεαρό κορίτσι, μακρινή συγγενή της Βεργινίας· εκεί είναι που ο συγγραφέας βρίσκει το κατάλληλο σκηνικό για να μας διηγηθεί τη λυπητερή ιστορία του. «Θα σας πω μίαν ιστορία απλή και λυπητερή, γιατί απλή και λυπητερή είναι η ίδια η ζωή», προετοιμάζει ο ίδιος τους αναγνώστες του, δηλώνοντας εξ αρχής την πρόθεσή του να κινηθεί σε ένα πλαίσιο ρεαλιστικό, με πρόσωπα εντελώς διαφορετικά απ' αυτόν, με πρόσωπα ζυμωμένα από τη σύγχρονη ζωή, όπως την αισθανόταν να κυλά γύρω του, με τα πάθη, τις ανατάσεις και τις πτώσεις της, υποχείριο μιας υπέρτατης δύναμης: της μοίρας.

Γράφοντας αυτό το μυθιστόρημα ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος θέλησε να «επινοήσει ένα μύθο, να μας δώσει τη ζωή με τα γεγονότα, τη δράση και την περιπέτεια, στηριγμένος στην παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου, να κρατήσει μια ρεαλιστική απάθεια συνθέτοντας ανθρώπινους χαρακτήρες χωρίς να επεμβαίνει ο ίδιος. Όμως δεν μπόρεσε στο τέλος να ξεχάσει τον εαυτό του. Αγάπησε τους ήρωές του κι έτσι του ήταν αδύνατο να μη λάβει κι ο ίδιος μέρος στην πλοκή, μιλώντας, εξηγώντας, προτρέποντας,

συμπονώντας· κι ενώ δε χρειάζεται καθόλου, ενώ η δραματική πλαστικότητα των προσώπων είναι αυτονόητη, αυθύπαρκτη, τέλεια, ξεχύνεται αυτός συχνά σε σφοδρά λυρικά ρεύματα, ακατάσχετα, τριχυμισμένα»³. Γι' αυτό και πολύ συχνά, ο αναγνώστης της *Κερένιας Κούκλας* αισθάνεται ότι ο ιδιότυπος ρεαλισμός της επικαλύπτεται από τα ορμητικά κύματα ενός πηγαίου λυρισμού, καθώς και από τις συναισθηματικές εκφορτίσεις του αφηγητή, γεγονός που καθιστά το γοητευτικό αυτό μυθιστόρημα ένα αμάλγαμα ρεαλισμού, ηθογραφίας και ποίησης. «*Η Κερένια Κούκλα* –γράφει ο Γρ. Ξενόπουλος– παρ' όλον τον ρεαλισμόν της, είναι μυθιστόρημα ποιητικόν. Συνενώνει και τρόπον τινά συνδιαλάσσει το πραγματικόν προς το ιδανικόν, το φυσικόν προς το υπερφυσικόν και το αντικειμενικόν προς το φαντασιώδες. Κάθε σκηνή, κάθε περιγραφή, ο διάλογος, όλα υπερβάλλουν. Και παντού αναφαίνεται ο αισθαντικός, ο υπερευαίσθητος συγγραφεύς, ο ωραιοπαθής, ο οποίος ανευρίσκει το ωραίον και εις τα άσχημα, το ποιητικόν και εις τα πεζότερα της ζωής».

Βέβαια, όπως παρατηρεί ο Άγγελος Τερζάκης⁴ «ο λυρισμός της *Κερένιας Κούκλας* [...] είναι στοχαστικός, συνειδητοποιημένος, ο κάπως φιλολογικός ενθουσιασμός τού ταξιδευτή που ανακαλύπτει μια φυσικήν ομορφιά και δοκιμάζει έτσι την ικανοποίηση της προσδοκίας του. *Η Κερένια Κούκλα* είναι ένα αθηναϊκό μυθιστόρημα και ο Χρηστομάνος νιώθει ευγνωμοσύνη στην Αττική που είναι έτσι όμορφη και αξίζει να τραγουδηθεί. Το ύφος του ξεχειλίζει

3. Στέλιος Ξεφλούδας, όπ. π. σελ. 22.

4. Περ. *Νέα Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1932, τευχ. 124, σελ. 184.

από τον ενθουσιασμόν αυτό κάθε τόσο. Κάποτε παρασέρνεται. Η συμπάθειά του για τη λαϊκή απλοϊκότητα, που το θέλγει, εκδηλώνεται έντονα π.χ. στην άλλωστε ολοζώντανη περιγραφή του αποκριάτικου κομιτάτου, όπου η πληροφοριακή προσήλωσή καταντάει δημοσιογραφική». Στην ίδια περιγραφή, της αποκριάτικης παρέλασης, αναφερόμενη η Άλκης Θρύλος⁵, επισημαίνει τις αρετές της, βρίσκοντας ότι παρουσιάζει, σ' αυτήν, «μια πιστότατη και ζωηρότατη εικόνα της εύθυμης παλιάς αθηναϊκής αποκριάς, μια εικόνα καθόλου στατική, μια εικόνα που μεταδίνει κέφι, η περιγραφή της άνοιξης στους αττικούς λουλουδισμένους κάμπους, και του πρώτου φιλιού που ανταλλάζουν ο Νίκος με τη Λιόλια κάτω από τις αμυγδαλιές, είναι ένα θαύμασιο, λυρικό διονυσιακό ποίημα αρωματισμένο με την πνοή των λουλουδιών και με τη μέθη και την έκσταση των νιάτων και του έρωτα». «Υπάρχουν στην *Κερένια Κούκλα* –επισημαίνει και ο Βάσος Βαρίκας, παρά τις όποιες επιφυλάξεις του, εξ αιτίας των λυρικών παρεμβολών του συγγραφέα και των μεταφυσικών συμβόλων που πλεονάζουν στο μυθιστόρημα⁶–, σελίδες, κυρίως περιγραφικές, όπως η εικόνα του αθηναϊκού καρναβαλιού, και η περιγραφή της αττικής άνοιξης, στα κράσπεδα της Αθήνας, που δείχνουν γεννημένο πεζογράφο. Σελίδες αξιανάγνωστες, ακόμη και σήμερα, από τις καλύτερες της πεζογραφίας μας».

Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ: Φύλλα ημερολογίου εκδόθηκε για πρώτη φορά στα γερμανικά στη

5. Περ. *Ιδέα*, Ιούλιος 1933, σελ. 42.

6. *Συγγραφείς και κείμενα*, Γ', 1969-1971, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1987, σελ. 157.

Βιέννη το 1898. Δύο χρόνια αργότερα (1900) κυκλοφόρησε μεταφρασμένο στα γαλλικά με πρόλογο του Μωρίς Μπαρές και το 1901, μεταφρασμένο στα ιταλικά από το συγγραφέα, εκδόθηκε στη Ρώμη. Στα ελληνικά, με μετάφραση του προλόγου του Μπαρές από τον Π. Νιρβάνα, κυκλοφόρησε το 1908.

Το βιβλίο συγκροτείται από ημερολογιακές καταγραφές των συναντήσεων του συγγραφέα με την αυτοκράτειρα Ελισάβετ, κατά την περίοδο 1891-1892. Από εγγραφές που μαρτυρούν, εκτός των άλλων, τις αντιλήψεις του Χρηστομάνου για τη ζωή και την τέχνη, συνυφασμένες από το αντικείμενο του θαυμασμού του: από τη μορφή της Ελισάβετ. «Μιλώντας γι' αυτή βρίσκει την πιο τέλεια έκφραση του εαυτού του, βρίσκει να εκφράσει την ευαισθησία του, να αποκαλύψει όλη την ωραιότητα και την ηδυπάθειά του, συγχέει αδιάκοπα τον εαυτό του με το πρόσωπο που περιγράφει», παρατηρεί ο Στέλιος Ξεφλούδας. Αφήνεται να παρασυρθεί από την εξιδανικευμένη, μέσα του, μορφή της, επειδή αισθάνεται ότι ανταποκρίνεται άμεσα στις αισθητικές και ηθικές του αντιλήψεις. Η ευπαθής, νευρική, ιδιοσυγκρασία του, έβρισκε στο πρόσωπό της ό,τι συνιστά την ομορφιά, το ψυχικό μεγαλείο, την επίγεια και την ουράνια ιδέα του καλού και της δικαιοσύνης.

Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ υπερβαίνει κατά πολύ τα δεδομένα ενός απλού ημερολογίου. Είναι μια «λυρική μυθιστορηματική βιογραφία», όπου ο συγγραφέας, παρασυρμένος από θαυμασμό και καταπιεσμένο ερωτισμό προς το πρόσωπο της βιογραφούμενης, βρίσκει πρόσφορο έδαφος να εκδηλώσει την υπερβολική

ευαισθησία του, αδιαφορώντας για το αν τα όσα εξομολογείται ή περιγράφει ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Η Ελισάβετ περιγράφεται σαν ένα πλάσμα σκοτεινό και φωτεινό μαζί. Παρασυρμένο από απροσδιόριστες και ανεξήγητες δυνάμεις αυτού του κόσμου και ενός άλλου, που μόνο οι καλλιεργημένοι νόες μπορούν να συλλάβουν μηνύματα και σημάδια της ύπαρξής του. Είναι ευεπίφορη στα φανερά και στα κρυφά· στα μόνιμα και στα αστραπιαία φανερώματα της ομορφιάς· η ψυχή της είναι γεμάτη αρρωστημένο ρομαντισμό, ωραιοπάθεια και μελαγχολία, που δύσκολα μπορεί να συμβιβαστεί με τα όσα πεζά και ανόητα την περιβάλλουν και την κάνουν να ασφυκτιά. «Υπάρχει στο πρόσωπο αυτό τόλμη και πικρή ειρωνεία, σκεπτικισμός και μοιρολατρία, απογοήτευση, μια αδιάκοπη παρουσία θανάτου και ιδανικού. Δεν ξέρω –γράφει ο Στ. Ξεφλούδας– αν κλείνοντας το βιβλίο της Ελισάβετ, αισθάνεται κανείς ότι ό,τι μας αφηγείται ο συγγραφέας του είναι αληθινό ή ανθρώπινο, αισθάνεται όμως ότι είναι ωραίο, ίσως περισσότερο ωραίο από το να μπορεί από την αρχή ως το τέλος να γεμίσει την ψυχή με ομορφιά και συγκίνηση, σα να είναι κάτι που δεν υπήρξε στον κόσμο που ζούμε».

Και ο Δημήτρης Κακλαμάνος, ο πρώτος κριτικός της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου, αναφερόμενος στο ενδεχόμενο να αμφισβητήσουν κάποιοι την αντικειμενικότητα του συγγραφέα, καταλογίζοντάς του ότι δεν απέδωσε πιστά τα λόγια της και δεν απομνημόνευσε φωνογραφικώς όλα όσα άκουσε από το στόμα της Ελισάβετ, παρατηρεί: «Αλλ' ο συγγραφέας μας έδωκεν ανώτερόν

τι τούτων όλων. [...] Ο ποιητής μας έδωσε ζώσαν, πάλλουσαν, απέλπιδα, αγωνιώσαν, πάσχουσαν και οδυνημένην αυτήν την ψυχήν της ηθικής ταύτης ηρώιδος, περί του έργου του δεν είναι δυνατόν να επαναληφθεί ευστοχώτερον ή περί παντός άλλου το του Ροστάν: Le poète a raison, même quand il a tort (Ο ποιητής έχει δίκαιο, ακόμα κι αν έχει άδικο)».

Κώστας Γ. Παπαγεωργίου